

danje ilustrativno, kao trenutno fizičko stanje, već uobličiti patnju kao pojam, revolt kao energiju. Ali Bahorić nastavlja svoju bitku s materijalom kroz »Probodeni oblik«, »Razderane forme«, »Zarobljene vertikale«, bronca 1960, u kojima autorica monografije vidi sugestivnost materijala, struktura materije, podudarnost izraza plastične forme i obrade njezine površine. Bahorić je na putu ka apstraktnoj formi, kompoziciji, izrazu. U kompoziciji pomenutih formi je sukob apstraktno-asocijativnih sirovo obrađenih masa. Njima će suprotstaviti novu, geometriziranu i glatku masu u nekoliko skulptura pod nazivom »Nike« (meteorit). Svjetlosni odrazi bakra i bronce došli su do punog izraza. Tu je začetak Bahorićevog skulptorskog kolorizma akcentiranog posebno u sintetičnim figurama svedenim na znak. Sa velikom pouzdanošću znalca savremene skulpture Vanda Ekl kritički definira sve iole važnije karakteristike u zavidnoj raznolikosti plastičnih vizija Bahorićeva djela. Ona ovdje pronalazi gotovo trajan oslon Bahorićeva skulptorskog izraza: kontrasti obrađenih i neobrađenih, ili različito tretiranih površina i njihovih taktilnih osobina. Tako je nastala ritmična igra zagasitog, ugašenog, svijetlog, glatkog, oporog, treperave sjene i čistog bljeska. Presudan korak za mnoga kasnija rješenja — ističe Vanda Ekl — značili su prvijenci s idejom traforacije i perforacije (»Suprotnosti«). Živa ali laka modelacija metala dinamizira skulpturu i postaje takođe jedna od dominantnih narednih Bahorićevih pristupa. U reljefnom tretmanu je igra plasticiteta i čar nepredvidivog. Kao da se konkretizirao sam proces. Koliko su Bahorićevi izrazi i forma prostudirani, ilustrativno govori »Pad Ikara«, gdje mi u stvari vidimo dinamički odnos poluga kao let i pad, a manje Ikara samog. Uvijek u primarnom dodiru sa prirodom materije Bahorić je

prostore svojih novih zamisli našao u temi kruga i okoline. Ovdje se otvorio pravi kontrapunkt formi, modelacije i struktura, te vrednovanja plastičnih, strukturalnih i izražajnih svojstava metala. Ovdje su odnosi suptilizirani: talasanje površine, konkavno i konveksno, razlistavanje plastične mase, ritmički i rotirajući nazupčani krugovi, nenadane kristalizirane nakupine, hrapavi grumeni materije, otvori, zasjeci nagriženih rubova i druge brojne pojavnosti u elaboraciji materije, centripetalno i centrifugalno usmjerenje. U sferi apstraktno-asocijativne skulpture u ciklusu o vremenu kriju se već nove mogućnosti za ugađenije forme: »Rascjep u vremenu«, 1976; »Mehanizam vremena«, 1977; »Školjka«, 1979. Ovakve forme nose u sebi i kamerno, intimističko i monumentalističko istovremeno: »Prekinuti kontinuitet«, 1984; »Dinamika spirale«, 1985. i dr. Bahorić je našao jedan prostudirani odnos između forme i načina obrade površine koji skulpturi daje i zanimljivost i određeni estetički domet u harmoničnosti. U Bahorićevim formama prisutno je čas organsko, čas neorgansko, jedanput jezgro teži razvijanju forme, a drugi put forma se uvlači u jezgro... Glatke sjajne i hrapave tamne površine daju ovim skulpturama poseban slikarski kvalitet. Bahorićeva skulptura je u većem broju slučajeva i simbolično asocijativna. Skulpture iz ciklusa o vremenu su veoma složene i slojevite u formi, strukturi, kompoziciji i obradi površine. No Bahorić počinje da reducira i nastoji za čistom formom, za znakom. Ma koliko bile racionalizirane ove forme, kao i mnoge ranije, uvijek sadrže u sebi manje ili više emotivnog naboja. Ima u njima i erotskog, i lirskog (»Cvijet«, »Val«) sklada, mira, pokrenutosti, stroge geometrijske proporcionalnosti i poetičnosti. Bahorić se bavio i crtežom, linorezom, grafikom suhe igle, serigrafijom. U krugu njegovih likovnih

interesovanja bilo je i preoblikovanje i prekomponovanje nađenih predmeta, te izrada nakita. U čitavom njegovom djelu svojom ljepotom izdvajaju se oblike forme u bronci (»Rađanje sunca« i dr.) sa različitim usmjerenjima ploha i raznolikošću njihove obrade na istoj skulpturi. Pravi su to mali univerzumi inventivnosti i vajarske logike, i rijetki su u savremenoj jugoslovenskoj skulpturi. Neće se nimalo pogriješiti kad se kaže da se Bahorić, čega god se dotakao, iskazivao snagom istinskog stvaraoca. Vanda Ekl je, objašnjavajući postupak Bahorićev, pokazala svoju superiornu analitičko-kritičku i diskurzivnu misao u nalaženju mnogostrukih i pravih vrijednosti kiparstva njela. Ona je našla pravu kritičku riječ vrednovanja svih elemenata kako onih složenijih tako i jednostavnijih kiparskih rješenja.

Izet HANDŽIĆ

Tematski blok

»SUVREMENA FILOZOFIJA PRAVA«

časopis »Filozofska istraživanja«, br. 19 i 20

S obzirom na trenutno stanje naše pravne kulture, u kojoj je filozofija prava marginalno područje o kojem su tek poneki pravnici, i to tek ovlaš obaviješteni, te s obzirom na činjenicu potpunog nedostatka sustavnog objavljivanja i prevođenja takvih tekstova, pothvat uredništva časopisa »Filozofska istraživanja«, koje je u brojevima 19 i 20 objavilo blok od 17 izvornih članaka s tog područja, zaista je nesvakidašnji događaj, koji iz više raz-

loga zaslužuje izuzetnu pažnju. Ponajprije, u skladu s općom uređivačkom politikom tog časopisa, riječ je o tekstovima pisanim uglavnom specijalno za tu prigodu; nadalje, uz nekoliko najistaknutijih domaćih pravno-filozofskih teoretičara, u bloku »Suvremena filozofija prava« surađuju većinom probrani strani stručnjaci, koji mahom pripadaju najzapaženijim autorima različitih filozofskopravnih strujanja; potom, koncepcija bloka je potpuno neekskluzivna, te obuhvaća vrlo širok raspon pitanja, pristupa i problema, tako da svi tekstovi kao cjelina pružaju uistinu reprezentativan uvid u ono što se u svijetu trenutno zbiva na području filozofije prava i takozvanih »temeljnih istraživanja pravnih znanosti«; naposljetku, kakvoća tekstova je, skoro bez iznimaka, izuzetna, te se može reći da su se svi autori, unatoč tome što su vjerojatno bili svjesni da pišu za sredinu koja je gotovo sasvim bez filozofskopravne kulture, potrudili da dobro obave svoj posao, dostojno predstave svoja gledišta, te temeljito obrade probleme o kojima pišu. Sve u svemu, taj bi blok bio vrijedan pažnje gdje god da je objavljen, i objektivno je ravnopravan svim svjetskim publikacijama sličnoga tipa.

Krug tema objavljenih radova je, kao što je već rečeno, vrlo širok, te ga je teško sistematizirati. Unatoč tome, priređivač i urednik ovog tematskog bloka Miomir Matulović izdvaja u uvodnom tekstu pet mogućih tematskih cjelina u koje bi se mogli svrstati objavljeni prilozi. To su ponajprije radovi koji razmatraju sam pojam filozofije prava, te radovi posvećeni pojedinih značajnijim teoretičarima iz tog područja, zatim radovi posvećeni jednom od ključnih pitanja praktične filozofije uopće, to jest odnosu između bivstvovanja (»onoga što jest«, »Sein«, »is«) i trebanja (»Sollen«, »ought«). Dio radova posvećen je nadalje pitanjima pravnog rasuđivanja, tj.

specifičnoj logici sudskog odlučivanja, dok neki drugi radovi tematiziraju ideju i pojam ljudskih prava. Zbornik priloga završava dvama tekstovima o opravdanju kazne i krivičnoj odgovornosti. Evo nekih kratkih naznaka o pojedinim tekstovima i njihovim autorima, onim redom kako su tekstovi objavljeni.

Vladimir Kubeš iz Brna čehoslovački je autor, koji je dosta objavljavao u Zapadnoj Njemačkoj i Austriji (uz veći broj članaka, tu su i knjige *Grundfragen der Philosophie des Rechts*, 1977, te veliko djelo *Ontologie des Rechts*, 1986). Svoje pravnofilozofsko usmjerenje on označuje kao kritička ontologija prava, a ambicija mu je da na oblast prava dosljedno primijeni fenomenološko učenje (kritički realizam) Nikolaja Hartmanna. U svome tekstu *Filozofija prava, njen pojam i problemi*, Kubeš nam predstavlja osnovne sustavne odrednice svoje teorije, u prvome redu tezu o strogoznanstvenom karakteru filozofije prava kao »najfundamentalnije znanosti o pravu«. Jezgru filozofije prava, pak, prema Kubešu čini znanost o supstanciji prava, ili (kritička) ontologija prava, kojoj kao ostali sastavni dijelovi filozofije prava onda pridolaze još i teorija prava i pravna aksologija. Pozivajući se na Hartmannovo učenje o slojevima (»Schichten«) bivstvovanja, Kubeš ističe pripadnost prava najvišem sloju, sloju duhovnog bivstvovanja, iz čega onda izvodi imanentan odnos pozitivnog prava prema idejama i tzv. idealnom svijetu, a napose prema tzv. normi-ideji (Normidee), koja za njega predstavlja dužnost u čistome smislu. Iz ove onda proizlazi i primarno i sekundarno izvedena dužnost, koje bivaju realizirane pomoću pravne svijesti i pravnog poretka. Na temelju te razdiobe Kubeš kritizira »čisto učenje o pravu« Hansa Kelsena, tvrdeći da Kelsen duž-

nost određuje tek kao puku formalnogičku kategoriju. Kubešovo je učenje, prema vlastitome priznanju, izrazito optimističko, on smatra da filozofija prava može pružiti rješenja svih zadataka koje s obzirom na pravo postavlja opća filozofija, te na jednom drugom mjestu čak tvrdi da »filozofija prava ima odgovor na sva pitanja i rješenje za društvene krize i revolucije«; čini se ipak da je Kubešova teorija još uvijek daleko od toga da ispuni obećano, što bi mogla biti i polazna točka za kritiku njegove pozicije.

Hermann Klenner iz (Istočnog) Berlina svakako je već desetljećima najznatniji istočnonjemački filozof prava, koji svoju verziranost u filozofiji marksizma nadopunjuje izvrsnim poznavanjem svih tzv. zapadnih diskusija, u kojima kao stalni suradnik i član uredništva jednog od najpoznatijih zapadnih pravnofilozofskih časopisa ARSP, i sam aktivno sudjeluje. Objavio je velik broj knjiga i publikacija iz dosta različitih oblasti pravne filozofije, od klasičnog prirodnog prava, preko državne i pravne teorije liberalizma, čiste teorije prava, klasičnog njemačkog idealizma i raznih pravaca marksizma, pa sve do nanovo aktualiziranog učenja o ljudskim pravima i kritičkog vrednovanja skoro svih najnovijih pravaca filozofije prava. Osim dobrih teoretskih radova, Klenner je svojim obilatim izborima tekstova »buržoaskih« autora, objavljivanima uz njegove kritičke prikaze, u mnogomu pridonio istočnonjemačkoj obaviještenosti o aktualnim svjetskim gibanjima u filozofiji prava, te pridonio većem uvažavanju filozofije prava i načela pravne države u Demokratskoj Republici Njemačkoj. U svojem tekstu *Da li je Hegelova filozofija prava aktualna?* Klenner duhovitim stilom opisuje mnoge nedoumice i prijepore vezane uz Hegelovu Filozofiju prava, da bi pokazao kako i Hegelo-

va teorija države i prava zadovoljiva trajnu aktualnost kao dio duhovnog nasljeđa marksizma, te, obratno, da pravo na razumijevanje Marxa može polagati samo onaj tko je shvatio Hegela. Na taj se način i u ovome tekstu pokazuje karakterističan Klennerov tok argumentacije u kojem se, unatoč vezanosti konkluzije za državnu ideologiju i »dozvoljene« stavove, u premisama donosi mnoštvo zanimljivih zapažanja i duhovitih opaski, tako da cjelina teksta i dobro obaviještenom čitaocu može donijeti nešto novo, dok manje upućene čitaoce temeljito obavještava i navodi na čitanje »prevladanih« autora.

Stanley L. Paulson iz St. Luisa predavač je na Washington University, a bavi se u prvome redu »čistom teorijom prava« Hansa Kelsena. U sklopu svoje specijalizacije bio je na studijskom boravku u Zapadnoj Njemačkoj, a na svome proputovanju posjetio je relativno nedavno i Zagreb, gdje je održao predavanje slične tematike (o čemu u rubrici »Filozofski život« izvješćuju »Filozofska istraživanja«, br. 16). Osim većeg broja članaka uskoro će mu iz tiska izići knjiga posvećena Kelsenu. Članak **Postoje li kantovski argumenti za čistu teoriju prava?** razmatra utemeljenost osnovnog toka argumentacije Kelsenove teorije, koju Paulson (i Kelsen) smatraju »srednjim putem« između teorije prirodnog prava i tradicionalnog redukcionističkog pravnog pozitivizma. Prema Paulsonu, Kelsen pokušava istovremeno braniti središnju tezu teorije prirodnog prava, **tezu o normativnosti**, koja ističe nepremostivu razliku između bivstvovanja i trebanja, iz čega onda slijedi i nemogućnost redukcije prava na činjenice, i klasičnopolitivističku **tezu o odvojenosti prava i morala**. Argumentacija kojom se Kelsen pritom služi analogna je Kantovoj, odnosno novokantovskoj formulaciji tzv. »transcen-

dentalnog argumenta«. Popitujući obje moguće verzije tog argumenta u Kelsenovoj teoriji, Paulson pokazuje da u najboljem slučaju može biti dokazano da je kategorija normativnosti dovoljan uvjet za normativnu pravnu teoriju, no ni u kojem slučaju ne može biti pokazana njena nužnost, čime bi se tek moglo odgovoriti na sve primjedbe normativnog skeptika i zadobiti argument uistinu transcendentnog značaja.

Ivan Padjen, s Pravnog fakulteta u Rijeci, jedan od najpučenijih jugoslavenskih stručnjaka u oblasti filozofije prava, a napose pravne sociologije, u ovome zborniku sudjeluje člankom **Positivizam u današnjoj teoriji međunarodnog prava**. Polazeći od najnovijih svjetskih publikacija iz te granične pravne grane, koja je tradicionalno bila najbliža filozofiji, Padjen ocrtava krizno stanje u toj disciplini, koja je prema nekim ocjenama danas u raspadu, i analizira narav u njoj danas preovladavajućeg pozitivizma. Iz Padjenove analize proizlazi da je današnja slabost nastala međunarodnog prava umnogome prouzrokovana slabostima pozitivizma uopće. Zbog takvog se pristupa, naime, znanost međunarodnog prava raspada u fragmentarna istraživanja zanatskog karaktera u skladu s maksimom: »Činjenica da je moj predmet istraživanja frivolan može utjecati na moju karijeru, no niukoliko ne umanjuje moju znanstvenost.« Na kraju svog članka Padjen ističe Wightovu ocjenu o izvjesnom obrnutoproporcionalnom odnosu pozitivističkog/prirodnopravnog karaktera znanosti međunarodnog prava i međunarodnih političkih odnosa, te ističe da bi se, s obzirom na ponovno zahlađenje odnosa između Istoka i Zapada koje je nastupilo još krajem sedamdesetih, mogao opet očekivati povratak jusnaturalizma u znanost o međunarodnom pravu (s obzirom na neka najnovija

zbivanja do dolaska Gorbačova na vlast, koja bi mogla dovesti do ponovnog popuštavanja napetosti, ovo bi predviđanje možda moralo još malo pričekati, op. a.).

Pavo Barišić, mlađi zagrebački autor, izuzetan poznavalac Hegelove filozofije prava i izvršni urednik »Filozofskih istraživanja«, surađuje u bloku filozofskopravnih tekstova još jednim člankom koji reaktualizira Hegelovu filozofiju prava, pod naslovom **Suvremena filozofija prava i pojam običajnosti**. Kritizirajući onu struju koja se u pravnoj filozofiji već stotinjak godina može nazvati vladajućom, a koju karakterizira insistiranje na strogoj odvojenosti prava, politike i morala, Barišić, na tragu onih strujanja koja se obično nazivaju »rehabilitacijom praktične filozofije«, upućuje na Hegelov pojam običajnosti. Običajnost (Sittlichkeit), kao medij ozbiljenja i objektiviranja u posredovanju, sadrži, naime, prema Barišiću, mogućnost obnove jedinstva prava i morala uz istovremeno zadržavanje njihove razlike.

Zoran Pokrovac, asistent na Pravnom fakultetu u Splitu, u svome članku **Hermann U. Kantorowicz i borba oko pravoznanstva** izlaže osnove teorije slobodnopravnog pokreta i njegovog glavnog predstavnika Kantorowicza, što je ujedno i tema doktorske disertacije na kojoj trenutno radi. Naročitu pažnju Pokrovac pridaje Kantorowiczevoj tezi o neprekidnoj suprotnosti formalizma i finalizma u povijesti pravoznanstva, Kantorowiczevoj kritici njemačke jurisprudencije, njegovom pokušaju povezivanja bitka i trebanja i relativizmu njegove pozicije, te Kantorowiczevu shvaćanju pravoznanstva kao izvora prava.

Jerzy Wróblewski, poznati poljski teoretičar iz Łódza i autor niza knjiga i publikacija iz obla-

sti teorije države i prava i novijih (uglavnom američkih) pravnofilozofskih i filozofskopolitičkih terija predstavio se tekstom **Problemi naturalističke pogreške**. Naturalistička pogreška («naturalistic fallacy») ime je kojim pozitivistički kritičari označuju osnovnu prirodopravnu tezu o mogućnosti izvođenja etičkih normativnih i vrijednosnih iskaza iz iskaza koji opisuju prirodu ili tzv. društvenu realnost. Wróblewski analizira naturalističku pogrešku na tri razine, ontološkoj, epistemološkoj i logičko-semiotičkoj, pri čemu najveću pažnju posvećuje upravo ovoj potonjoj. Shematski prikazujući sve moguće varijante naturalističke pogreške, Wróblewski se priklanja njenim kritičarima, te smatra da je česta upotreba naturalističke «pogreške» prouzrokovana latentnim aksiološkim pretpostavkama koje sadrži sam pojam prirode.

Jean-Louis Gardies, uvaženi teoretičar iz Nantesa, u svome članku **Bit obećanja** pokušava učiniti upravo ono što u prethodnom članku opovrgava Wróblewski, tj. analizom performativnih iskaza obećanja pružiti teoriju koja bi opravdala prijelaz s bivstvovanja na trebanje. Pozivajući se na Von Wrightovu teoriju akcije, Gardies kroz funkcijsku analizu čina obećavanja želi ocrtati način na koji bi se prešlo s obećanja na obvezu, a da se obveza već ne prokrijumčari u definiciju obećanja. U istom broju »Filozofskih istraživanja« u rubrici »Dijalozi« objavljen je kratak tekst Nenada Miševića **Obećanja, obećanja...** koji kritizira Gardiesov izvod.

Drugi dio bloka »Suvremena filozofija prava«, objavljen u broju 20 »Filozofskih istraživanja«, otpočinje tekstom Roberta Alexyia iz Göttingena, čije su dvije knjige, *Theorie der juristischen Argumentation* (1978) i *Theorie der Grundrechte* (1986), izazvale nemalu pažnju među fi-

lozofima prava u svijetu. U »Fi-u posljednjih desetak godina filozofskim istraživanjima« Alexy objavljuje također iznimno zanimljiv članak **Teorija diskursa i pravni sistem**. Alexyeva argumentacija ide u dva pravca: on s jedne strane pokazuje da neki od centralnih problema diskursne teorije mogu biti riješeni kada ih se smjesti u tzv. proceduralnu teoriju pravnog sistema, dok s druge strane zastupa tezu da diskursna teorija može prikriti pravnome sistemu normativni fundament koji omogućuje da pravni sistem u cjelini, jednako kao i određeni sadržaji pravnih normi, budu deducirani iz zahtjeva praktičkoga uma. U svome tekstu Alexy predstavlja jedan opći model proceduralne teorije, te analizira strukturu teorije diskursa, pri čemu mu u središtu stoji problem njegove uporabljivosti, tj. odnos diskursa i praktičke ispravnosti. U posljednjem dijelu svog teksta Alexy odgovara na svoje uvodno pitanje o odnosu teorije diskursa i pravnog sistema, razlažući svoj četverostepeni proceduralni model. U toj fazi njegova izlaganja kao zahtjev praktičkoga uma pojavljuju se, osim tzv. općeg praktičkog diskursa, još i procedura državnoga zakonodavstva, procedura jurističke argumentacije i procedura sudskog procesa. Alexy ovdje kratko naznačuje i sistemsku nužnost tzv. osnovnih (temeljnih) prava i parlamentarne organizacije zakonodavstva, te sve u svemu skicira teoriju koju bi svakako bilo vrlo zanimljivo vidjeti u razrađenom obliku.

Aleksander Peczenik, poljski teoretičar i autor više knjiga, sada profesor u Lundu, u svojem članku **Važeće pravo i moralno rasuđivanje** također se bavi nekim od temeljnih pitanja pravne znanosti, ponajprije pitanjima »što je važeće pravo« i »zašto pravo treba poštivati«. Društveno postavljeno pravo Peczenik definira pomoću normi i radnji

koje tim normama daju njihov socijalni karakter, te analizira normativni karakter pojma »važeće pravo«. Posljednji i najvažniji dio njegova teksta sastoji se od izlaganja svojstava nužnih da se dani normativni sustav smatra važećim pravom. Jedna se grupa takvih činjenica tiče sadržaja normativnog sustava (npr. hijerarhija normi, ovlast na upotrebu fizičke prinude itd.), druga različitih vrsta radnji (npr. postojanje zakonodavnog postupka, efikasnost, javnost), dok je treća izvođenje teze da »lex iniustissima non est lex«, naime da normativni sustav ne smije biti krajnje nemoralan. Krajnje nemoralnim smatra Peczenik onaj pravni sustav koji uzrokuje ekstremnu patnju, sprečava ostvarenje talenta velikog broja ljudi, protivi se u značajnoj mjeri sklonostima ljudi i društvenim običajima, vrlo nejednako raspodjeljuje dobra za iste zasluge, ne štiti slabe članove društva i protivi se načelu da pojedinci mogu odlučivati o proizvodima vlastitoga rada. Peczenik priznaje da bi se njegova lista kriterija pravnosti dala i proširiti, no s druge strane tvrdi da u odnosu na potpunu listu postoje i njeni podskupovi, tj. kombinacije kriterija, koji su dovoljni i/ili nužni razlozi za priznavanje normativnog sustava kao važećeg prava. Zanimljiva je i provokativna, iako svakako ne sasvim neproblematična, Peczenikova tvrdnja da se etički nedostaci sustava mogu »kompenzirati« njegovom velikom efikasnošću. Peczenikov naglasak ipak leži na ovisnosti ocjene nekog poretka kao »važećeg prava« od procesa moralnog rasuđivanja, u kojem je moguće raspravljati i procjenjivati, ali ne i definitivno i precizno ocijeniti, čime se poriču i jake prirodopravne, i jake »realističke«, i jake pozitivističke teorije.

Peter Kaliba i Edgar Morscher podnose u tekstu **O problematici opisa u pravu** izvještaj o istraži-

vanju planiranom na sveučilištu u Salzburgu. Riječ je o poteškoćama pri definiranju pravnih opisa, kojima je u jurističkoj literaturi posvećeno vrlo malo prostora, dok se sve dosadašnje logičke i filozofske teorije opisa za njih pokazuju neprikladnima (više o tome moći ćete pronaći u tekstu Gudrun Soriat, planiranome za neki od sljedećih brojeva »Filozofskih istraživanja«).

Marijan Pavčnik s Pravnoga fakulteta u Ljubljani napisao je za ovaj zbornik tekst **Prilog intrpretaciji pravnih akata: priroda analogije i njezine granice u krivičnom pravu**. Izlažući nužan raskorak između apstraktne zakonske kvalifikacije i zbiljskog životnog stanja, Pavčnik se pita kako je moguće razgraničavati između dozvoljenog tumačenja i analogije, koja je, barem u krivičnom pravu, strogo zabranjena načelom »nullum crimen sine lege, nulla poena sine praevia lege poenali«. Analognost je, kaže Pavčnik, u prirodi samog prava, tako da je potpuna određenost krivičnog djela u zakonu cilj kojemu krivično pravo doduše teži, ali ga zbog naravi samoga prava ne može u cjelini doseći. Premda zakonodavac ne može nikada potpuno normirati životnu situaciju, on ipak može u svome propisu dati osnovu koja usmjerava tumača. Jugoslavensko pravo, međutim, sadrži mnoštvo određenja koja su sama za sebe bez sadržaja (kao što su formulacije »na drugi način«, »naročito« itd.) što je, zaključuje Pavčnik, naročito štetno kod tzv. političkih krivičnih djela, tako da se kod pravnih normi kao što su npr. kontrarevolucionarno ugrožavanje društvenog uređenja, pruža velika mogućnost za zloupotrebu. Analognost prava, podvlači Pavčnik, samo je dodatni razlog da pravna terminologija bude jezgrovita, izbrušena i značenijski odredljiva.

Aulis Aarnio, čuveni finski filozof prava iz Helsinkia i predsjednik Međunarodnog udruže-

nja za filozofiju prava i filozofiju društva, priložio je ovdje izvrstan članak **Kriza legitimiteta u postindustrijskom društvu. Skica za buduće društvo**. Analizirajući krizu legitimiteta inherentnu suvremenim zapadnim postindustrijskim društvima, Aarnio kao pojmovno zaleđe rasprave ima analizu strukture potreba društva. Uloga prava karakteristična za tzv. robno društvo potreba može se opisati kao uplitanje države u civilno društvo (za što se upotrebljava i njemački izraz »Verstaatlichung«). Aarnio konstatira da, kako raste državno upravljanje građanskim društvom na račun autonomije potonjega, tako opada i legitimitet pravnog sistema, jer ideal »pravne države« postaje samo prazna fasada. Pravna je država, drugim riječima, potkopala vlastite pretpostavke, i današnja se država prije dade opisati kao **administrativna država**. Tim povodom Aarnio izlaže dva moguća scenarija za buduće društvo, te, referirajući na novije teorije Habermasa i Luhmanna, predlaže neke moguće putove za rješavanje krize legitimiteta. Neki od Aarnievih prijedloga za prevladavanje nepovjerenja u sistemu jesu: ponovno uvođenje u praksu onih proceduralnih pravila koja jamče legitimitet u idealnom modelu zakonodavstva, unapređenje interakcije između sistema (politika) i svijeta života (građana), razvijanje unutrašnje demokracije u parlamentarnim strankama, uklanjanje birokratskih struktura i pravnih regulacija koje ograničavaju autonomiju svijeta života, delegacija autoriteta i donošenja odluka, decentralizacija moći i stvaranje novog oblika autonomnih društvenih struktura, uklanjanje prepreka racionalnoj raspravi i, sve u svemu, posvemašnje unapređivanje demokracije u društvu. Aarnievi scenariji za budućnost uključuju stalno balansiranje između normativnog reguliranja i samoupravnosti svijeta života, da nedostatak javne uprave ne

bi s jedne strane doveo do socijalne nepravde, a nedostatak društvene autonomije i prenatrpano državno upravljanje do orvelijanske distopije u kojoj su država i društvo isto.

Thomas Morawetz, američki teoretičar iz Hartforda, bavi se u svome članku **Prava i prakse trajnom temom filozofije prava, pronalazenjem »srednjeg puta« između pravnog pozitivizma i jusnaturalizma**. U tom kontekstu on izlaže svoju teoriju o ljudskim pravima, te analizirajući suvremene Dworkinove, Hartove, Gewirthove i Rawlsove koncepcije, polemizira s tezom da ljudska prava proizlaze iz ljudske prirode. Pridajući posebni značaj poziciji suca i sudskome odlučivanju, Morawetz izlaže svoju poziciju, prema kojoj se ljudska prava u svojoj biti izvode iz društvenih praksi u kojima osobe sudjeluju, kao što su pravna, politička, društvena ili moralna praksa. Na taj način osobe nemaju prava na temelju neke naročite i trajne ljudske prirode, već upravo zato što su osobe.

Ljudskim se pravima bavi i **Miomir Matulović** iz Rijeke koji je, osim što je obavio zamašan posao priređivanja i uređivanja citavog bloka o suvremenoj filozofiji prava, priložio i svoj vlastiti tekst **Ideja o ljudskim pravima u svjetlu suvremenih prava**. Matulović, polazeći od najnovijih publikacija iz te oblasti, pruža relevantan prikaz nekih temeljnih prigovora doktrini o ljudskim pravima, koja on smatra modernim idiomom za prirodna prava. Svaki od klasičnih prigovora i protuprigovora jusnaturalizmu Matulović smješta u kontekst suvremenih diskusija, čime je na malome prostoru dan vrlo uvjerljiv rezime trenutačnog stanja i poteškoća vezanih za ideju o ljudskim pravima. Tako, diskutirajući klasičan Benthamov prigovor prema kojem je doktrina neotuđivih ljudskih prava konceptualna be-

smislica i politički pogrešna, Matulović razmatra suvremene Rawlsove, Dworkinove i Hartove teorije koje su pokušale riješiti problem koji je postavio klasični utilitarizam, te navodi i moguće teškoće takvih rješenja. Matulović nadalje razmatra i Martovovu kritiku prirodnih prava, kao društveno uvjetovanih, ne-univerzalnih i, u krajnjoj liniji, iz pojma vlasništva izvedenih ideja. Unatoč epohalnoj relevantnosti Marxove kritike, Matulović smatra da moderne rasprave pokazuju da konstruiranje marksističke teorije o ljudskim pravima možda i nije nemoguće. Matulović nadalje govori i o onim prigovorima prema kojima je teorija ljudskih prava utemeljena na tzv. naturalističkoj pogrešci (što se dade izvesti još iz tzv. Humeova zakona), te o teoriji da su ljudska prava reducibilna na ideju obveze ili ideju dobra, i uz to još pružaju teoriju maloga dometa koja ne može objasniti sve relevantne pojave pravnog, političkog i moralnog diskursa. Unatoč tome što priznaje poteškoće i činjenicu da su neki od prigovora još uvijek ostali neodgovoreni, Matulović smatra da nas to ne oslobađa dužnosti daljeg istraživanja naravi prava, te da je utoliko dozvoljena i konstrukcija teorije utemeljene na ljudskim pravima.

Igor Primorac, beogradski etičar i filozof prava koji od prije nekoliko godina predaje u Jeru-

zalemu, autor knjiga o Kantovoj (na srpskohrvatskom) i Hegelovoj (na engleskom) filozofiji kazne, sudjeluje ovdje člankom **Srednji put u filozofiji kazne**. Polazeći od potrebe srednje pozicije između dvije klasično suprotstavljene teze o prirodi kazne, retribucionističke (koja smatra da je bit kazne pravedna odmazda) i utilitarističke (prema kojoj se kazna opravdava zahtjevima općeg dobra), Primorac razmatra neke od realizacija tog »srednjeg puta«. Predmet izlaganja i kritike su neke sintetičke teorije onih autora koji polaze od omekšanih verzija utilitarizma, kao što su A.M. Quinton, A. C. Ewing, J. Rawls i H.L.A. Hart. U svome zaključku Primorac tvrdi da nijedna od tih teorija nije uspjela zadovoljavajuće riješiti neka od ključnih pitanja, kao što su »kažnjavanje« nevinih odnosno nesrazmjerno blago kažnjavanje, što prema njegovom mišljenju proizlazi otud što se utilitarizmu pridodaje retribucija samo kao negativno načelo. Primorac se, nasuprot tome, zalaže za afirmaciju retribucije kao pozitivnog načela, te se u zaključku priklanja jednoj verziji ekspresionizma, tj. stajališta prema kojemu kazna izražava moralnu osudu od strane društva.

Posljednji je članak u ovome sjajnome bloku tekstova članak Boštjana M. Zupančiča O »akustičkoj separaciji« u krivičnome pravu. Zupančič kritizira apsurd-

nu teoriju Dan-Cohena o »akustičkoj separaciji«, pod čime se misli potreba razdvajanja krivičnih i nopravnih normi na skup pravila namijenjen sucima i drugi skup pravila napisanih za obmanjivanje javnosti, koju iz utilitarističkih razloga treba uvjeriti da npr. razlozi za isključenje protupravnosti i krivične odgovornosti ne postoje. Dan-Coheno-va teorija, koja do krajnjih konzekvenci dovodi Benthamovu etičku analizu po načelu **cost-benefit**, za Zupančiča je krajnje zanimljiv vid antinomije između općega i pojedinačnoga, simptomatičan za intelektualnu nestabilnost sistema modernoga krivičnog prava.

Glavnina tekstova iz bloka »Suvremena filozofija prava« bit će uskoro objavljena i u međunarodnom izdanju časopisa »Filozofska istraživanja«, »Synthesis philosophica«. Na taj će način ovaj uistinu profesionalno sastavljen skup tekstova dobiti i priliku za međunarodnu afirmaciju. U međuvremenu, brojevi 19 i 20 »Filozofskih istraživanja« još uvijek se nalaze na domaćem tržištu gdje će, nadamo se, pridonijeti, ako već ne filozofskopravnome prosvjećivanju, onda barem većem interesu jugoslavenskih pravnikâ za one probleme njihove discipline koji nadilaze šturo zakonsko slovo.

Alan UZELAC